

„példa és megváltás”

Nagy László portréverseinek költői beszédmódja

„Én elsősorban emberi költőnek tudom és érzem magam. De a nyelv, a sors, a gond köt ehhez a hazához, néphez. S ha van erőm olykor, s van lehetőségem: kiállok érte”¹ – vallja Nagy László *Megismerés, nyelv és vers* című esszéjében. Nagy László magyar hazához, néphez, sorshoz köthető világa még a harmadik évezredben sem kapta meg méltó helyét az irodalmi kánonban. A 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története* III. kötete – 1920-tól napjainkig alcímmel – egyetlen fejezetet sem szán a költőnek, csupán Juhász Ferencsel együtt tesz említést költészetéről (*Szembesülés a naiv költői világépítés határaival*), és főleg a *Gyöngyszoknya* hosszúvers elemzésére szorítkozik. Noha az irodalomkritika még most is kételkedéssel fogadja Nagy László költészetét: 2007-ben a *Parnasszus*, 2009-ben a *Kortárs*, 2010-ben és 2015 nyarán a *Magyar Napló* és szintén ez év őszén a *Vár* és a *Hitel* is közölt róla méltatást. A *Vár* Nagy László-számában Tarján Tamás a költemények kritikai kiadásának sürgető tennivalójára figyelmeztet,² Papp Endre a *Magyar Napló*-ban írja, hogy Nagy László „kikezdhetetlen értéképzete, erkölcsi biztonsága a népi-nemzeti kultúra folyamatosságának tudatából származik”.³ Szentmártoni János szintén a *Magyar Napló*-ban a „hagyomány és modernség, a magyarság és európaiság szintézisét megteremtő”⁴ bartóki modellt hangsúlyozza. Alföldy Jenő a *Hitel*-ben „a maradandó szépség és az igazság örök emberi példáját” látja benne kiteljesedni. A *Vár* őszi számában Jánosi Zoltán foglalja össze legteljesebben mindazokat az értékeket, amiket Nagy László lírája képvisel: „S ha

SEBŐK MELINDA (1979) irodalomtörténész. A KRE BTK egyetemi adjunktusa, a *Vár* szerkesztője. Budapesten él.

- 1 Nagy László: *Megismerés, nyelv és vers*. In *Versek és versfordítások*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó, 716.
- 2 Tarján Tamás: „Ólomfa nőtt bennem” – Betegségek és betegségképzetek Nagy László lírai életművében és naplójában (Számozatlan vázlatpontok egy megíratlan tanulmányhoz). *Vár*, 2015/3, 80.
- 3 Papp Endre: Nagy László-értelmezések kulturális szemléletünk töréspontján. *Magyar Napló*, 2009/9, 40.
- 4 Szentmártoni János: Nagy László jelenléte a legújabb magyar költészetben. *Magyar Napló*, 2010/7, 11.

most tőlem azt kérdeznék, hogy a huszadik század második felében melyik költőnk fejezte ki legteljesebb módon az Európa sarkába szorított s ott [...] megkapaszkodni akaró magyar nép sorsproblémáit, nemzeti azonosságtudatát, lázadását, azt felelném, Nagy László. Ha azt tudakolná a kérdés, hogy ki fogalmazta meg legkatartikusabban a történelem fogaskerekei közé szorult személyiség öröklődését is e korban, arra is azt mondanám, hogy Nagy László.”⁵

Nagy László a magyar nép sorsproblémáit, nemzettudatát, modernségét és európaiságát a bartóki modell húrjain, a folklór erezetén át az egyetemes kultúra magaslataira emelkedő 1965-ben megjelent *Himnusz minden időben* kötetével tudta megvalósítani. A költői érés olyan fordulópontja ez a könyv, ahol a felsőiskolai nép szokásaiból, a népköltészet ösztönző erejéből táplálkozó költő a világirodalmi folklórforrásokból is ihletet kapva, visszanyúlik a nemzeti kulturális örökség hagyományaihoz.

Nagy Lászlótól 12 esztendővel idősebb Rónay György, a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez tartozó, a szürrealizmus értékeit is felismerő klasszicista költőtárs az 1958-as *Vigiliában* – noha kifogásolja a *Deres majális* egységes ívét és stílusizlését – megjósolja a *Himnusz minden időben* kötet meglepetéseit, vagyis a várható fordulatot pályáján: „Nagy László azonban erősebb, igényesebb tehetség” – írja. Költői látásának titkát nyelvének kifejező erejében látja, mert hamar felismeri, „hogy a világ [...] csupa metafora, tündéries sokértelműség, a szó eredeti értelmében, mesés telítettség: költészet”.⁶ A *Himnusz minden időben* valóban magasabb szintű poétikai változást mutat. Jánosi Zoltán is az 1960-as éveket tekinti költői kiteljesedésnek. Tüskés Tibor szintén az 1960-as évek körüli időkre teszi a korszakhatárt; Görömbei András – bár 1956-ot jelöli lényeges határnak – a *Himnusz minden időben* kötetet érett költői megszólalásnak tekinti, ahol a műfajok változatossága és a szerkezet, a címadó vers és a *Búcsúzik a lovacska* „ellenpontozza, magasízzású feszültségben tart[ja] a himnusz és a sirató kettősségét”.⁷

Nagy László az 1960-as évek elejétől valóban nagy lendülettel dolgozott a kompozíción, így a műfajilag változatos kötetben: a himnusz, a vallomás, a rövidversek, létfilozófiai dalok és hosszúénekek mellett megjelenő portréversek igazi újdonságot jelentettek addigi pályáján. A költő tehát az 1960-as évek elején talált rá a portrévers műfajára, amely igazi kulturális-szellemi gazdagodást jelentett. A *Himnusz minden időben* kötet négy portréverse (*A fekete költő, Csontváry, Bartók és a ragadozók, József Attila!*) nem csupán hiteles jellemzés és sorskép, hanem a művészeszmény megformálása is egyben. Nagy László így vall példaképei iránti hűségéről: „Hűségem mindig kötött a néphez, akinek a nyelvén írok. Hű akartam lenni a magyar költészethez. Balassitól József Attiláig [...]: ami nemcsak síkraszállást jelent megmaradásunkért, hanem azt a gondolatot is kifejezi, hogy fölösleges áldozatok nélkül jussunk közelebb a már megbűnhődött

5 Jánosi Zoltán: „Ordasi tűz és fegyelem” – Nagy László költészetéről. *Vár*, 2015/3, 73.

6 Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigilia*, 1958/3.

7 Görömbei András: *Nagy László költészete*. Budapest, 1992, Magvető Kiadó, 190.

eszményi jövőhöz.”⁸ A megidézett tragikus művészsorsokon keresztül Nagy László saját világképe is megmutatkozik. A portrévers tehát mindig ars poetica jellegű is: a művészi példa örökérvényűségének igazolásán keresztül vizsgálja önmaga eszméit a költő. Jánosi Zoltán a kultúrhérosz fogalmát és mitopoétikus stiláris vonásokat is, társít a portrévers műfajához, ahol: „a demiurgosszá-kultúrhérosszá ötvözőtt ‚mindenségember’ elvontsága is hangsúlyozott. Minden portré önportré is a megidézett hősök kulturheroikus példázattá lesznek. [...] Valamennyi portrévers-hősben karakteres vonásként tűnik fel a világmindenség épségének őrzése, a kozmosz igazgatása, figyelése, harmonikus működésének biztosítása.”⁹ Épp a küldetéses költői sors mindenséget is magában rejtő szereptudata, az egyetemes morális eszmék megfogalmazása vezette a bartóki modell útján. Németh László figyelt fel először erre a múlt örökségeit és az egyetemes modern kultúra szintézisét megvalósító művészi törekvésre. A *Magyar Műhely*ben Németh László már 1956-ban ír a bartóki modell megvalósulásáról: „a népben megőrzött mélyebb irodalmi, emberi elemekkel igyekszik sematikusá váló életünket s irodalmunkat gazdagítani. Bartók példája e költők egyikén-másikán már közvetlenül is érezhető, úgyhogy főleg Nagy Lászlóról [...] szólva joggal beszélhetünk irodalmunk bartóki vonaláról.”¹⁰ Nagy László tette tehát a legtöbbet a bartóki út térhódításért, elérte magasabb rendű célját: vagyis az ősi-népi kultúra tradícióit saját szimbolikus-látomásos-mitologikus világán keresztül az egyetemes kortárs művészettel kapcsolta össze. Hagyomány és újítás, nemzeti és egyetemes, ősi és modern népi szürrealizmusának szűrőjén át a legaktuálisabb problémákat fogalmazza meg.

A portréversek költői világképe és beszédmódja azonban eltérő variánsokban mutatkozik meg. *A fekete költő* számonkérő ítékezés, a *Csontváry*-portré védőbeszéd, a *Bartók és a ragadozók* méltatás és vallomás, a *József Attila!* inkább reményért esdeklő fohász. Így a portrévers örökérvényű erkölcsi igazsága és a megidézett elődök kulturális-etikai szemlélete mögött más-más költői beszédmód-változatok figyelhetők meg. A *Himnusz minden időben* kötet tragikus hangoltságú portréversei a változatosság és a művészi hitvallás igényével gazdagítják Nagy László költészetét. Az 1960-as évek elején írt négy portrévers közül a *József Attila!* már 1962-ben elkészült, a másik három: *A fekete költő*, *Bartók és a ragadozók*, *Csontváry* 1964-ben keletkezett. A költő az 1965-ben megjelent kötetében azonban nem a művek keletkezési sorrendjét követi. A legjelentősebb *József Attila!* zárja a portréversek sorát, a Kis Ferenc halálára írt *A fekete költő* elkülönül a kötetben *Csontváry*, *Bartók és a ragadozók*, *József Attila!* tematikusan is jobban összetartozó vershármastól.

8 Nagy László: Interjú. In *Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások*. Szerk. Kiss Ferenc. Budapest, 1979, Magvető, 59.

9 Jánosi Zoltán: *Nagy László mitologikus költői világa*. Miskolc, 1996, Felsőmagyarország Kiadó, 328–329.

10 Németh László gondolatait idézi Tarján Tamás: Nincs főzene – A bartóki modell egy húrjáról. *Alföld*, 2008/3, 53.

A *fekete költő* Kis Ferenc sorsát példázza: a költőtárs nem tudta vállalni a mérész szárnyalást, tehetetlen maradt a politikai ideológiával szemben, nem bírta kimondani a kor szörnyűségeit. A vers a történelmi kor szorításában feloldódni képtelen költőbarát lelki vívódását mutatja be, aki egykor merész „vaspálcás mesterlegényként”, igazi költőként szólt, majd megkeseredett „daltalan dalossá” lett, s nem tudott többé fekete sasként szárnyalni. A portréversen belül változik a költői beszédmód: a jelen „fonák humanizmus”-ának általános igazságait egyes szám harmadik személyben bemutató lírai beszédforma a vers ötödik sorától egyes szám második személyű megszólítotttra vált: a szeretettel, lettél, voltál, bírtál múlt idejű igék fejezik ki a költői magatartás változását. A lírai én egyes szám első személyben is megszólal ugyan, de nem a vallomás hangján, hanem inkább számonkérő ítélkezéssel. Kis Ferenc az önpusztító tragikum sorsjelképévé válik: a valóság tehetetlensége és az eszményi lehetőségek kozmikus víziójának ellentéte adja a vers feszültségét. A figura etymologica alakzatába sűrített „daltalan dalos” metafora belső ellentéte is mutatja Nagy László költői nyelvének nagyszerű megoldásait.

Szintén a metaforikus-metonimikus látomások ellentétének feszültségében születik a *Csontváry* című portrévers. Csontváry rendkívüli tehetségére az 1962-es brüsszeli világkiállítás után figyelt fel a magyar közönség. Németh László „istenáldotta művésznek”, „szent megszállottnak” nevezte. Csontváry festészete úgy követi a bartóki modell vonásait, hogy nemzeti és európai méretű sorsproblémákat képes kifejezni vizuális asszociációival. Nagy László portréversében alkotta meg a maga Csontváry-képét: a festő jellegzetes képeinek, motívumainak szavakba öntött vizuális látványával. A kétsoros versszakokból álló művészportré a magányos festő monumentális életművének örök értékeit mutatja fel. A zseniőrült ambivalens kettősségét fejezik ki a metaforánál sűrítettebb metonimikus-szinekdochés költői képek. A kétségek között vívódó művészt csupán egy-egy testrésszel azonosítja: a „bábeli magaslatokba emelt fej” és a „gigászi vörös szemgolyó” Csontváryt mindent tudóvá és mindent látóvá nagyítja. A művész magyarságtudatát a „lángoló Kárpátok”, egyetemességét a „világnagy vászon ecset- és üstökös-egység” kozmikus távlatokba emelt, összetett költői képei érzékeltetik. A portrévers belső feszültségét fokozza az írásképpen is kiemelt ISTEN SZÖRNYETEGE ellentmondásos gondolati együttese. A Jób könyvéből ismert rettenetes természeti csoda Ady *A megőszült tenger* című versét is meghihlette. Nagy László úgy használja fel a bibliai motívumot és Ady költeményét, hogy az ambivalens feszültségben kiteljesedő „isten szörnyetege” metafora új értelmet kap: Csontváry nagyságát, alkotásainak féktelen teremtő erejét szimbolizálja. Csontváry „temérdek sugár-erő”, „elárvult aszkéta-mester”, „egyszeri csoda”, aki halálával átlényegül, majd csodálatos alkotásaiban él tovább: *A magányos cédrus* megrendítő szimbólumával. A cédrus Nagy László- és Csontváry-alkotásokban is sorsjelkép.

„Rikolthat a művész az égen kén s kobalt pávaiból,
törvény, hogy cédrussá váljon a milliógyökű magány.”

A tenger zajával vívódó cédrusfa földbe kapaszkodó gyökereivel, ég felé nyúló ágaival, lombjaival a magányos művész monumentális nagyságának örök jelképisége. Az egyes szám harmadik személyben íródott portrévers költői beszédmódja afféle felkiáltás, figyelmeztetés: a vigyázat szóval indító rész is ezekre a modalitásokra utal, ahol Nagy László Csontváry világszemléletét „létfilozófiai szintre emeli”.¹¹ Már *A fekete költő* és a *Csontváry* portréversekben is megfigyelhető az a fajta líro-epikai költői beszédmód, amit Jánosi Zoltán Voigt Vilmos nyomán a „narratív dal” fogalmával pontosít. A „narratív dal” az az állapot, amikor a lírai érzésvilág az epika köntösében szerepel: grammatikai-szemléleti vetülete a személyváltó alkotói aspektus, amely először harmadik, majd első vagy második személyben szólal meg. „Hol szubjektíven azonosul, hol objektíven kívülről tekint hősére, mintha azt az ingamozgást és váltásidőt imitálná, amikor a líra megkísérli, hogy kiszakadjon az epikum közegéből. S ez egyidejűleg megteremti szinkretikus egységüket.”¹² A költői beszédmódváltás objektív-szubjektív kettőssége figyelhető meg a *Bartók és a ragadozók* portréversben is. Bartók a maga szinkretizmusában és drámaiságában először „Új ritmikájú Sárkányölő”, a „programos harc” képviselője, aki „gyémántfejjel üt-közik” a gonosz hatalmakkal, majd művészi erejével diadallal győz a ragadozók felett. Ezt követően a vers átvált egyes szám első személyű költői vallomásba:

„...Nekik Bartók az elkerülhetetlen sorscsapás. Nekem példa és megváltás, mint a legfényesebb árvák: Ady és József Attila. Őt látom a magasban, fehéren izzó haját, a sztratoszférát legyőző szemeit. Tenyerében óra: méri és ellenőrzi a Mindenség zenéjét.”

A verszárlat látomásos-metaforikus sugallata transzcendens magaslatokba emeli a zeneszerzőt. Bartók – aki Illyés Gyula, Szilágyi Domokos és Kányádi Sándor költészetének is ihletője (*Bartók*, *Bartók Amerikában*, *Halottak napja Bécsben* versekre gondolhatunk) – disszonáns akkordjainak belső feszültségével időtálló esztétikai értéket képvisel. A komponista hagyomány és modernség szintézisét úgy tudta megvalósítani a „Mindenség zenéjével”, egyetemes művészetével, hogy a népi folklór és a pantetónia harmonikus világából kromatikus, diszharmonikus dallamot teremtett. Harmónia és diszharmonia, népi és európai összetettsége is jelképezi azt a példát, amelyet a zenében Bartók, a költészetben József Attila jelentett Nagy László számára. A megváltás és a feltámadás keresztény motívumai az égi szféra kozmikus összetettségében mutatják Bartók példaértékű művészegyéniségét. Élet-halál-feltámadás gondolati-motivikus

11 Görömbei, i. m. 221.

12 Jánosi Zoltán: A Csodafiu-szarvas mitologikus költői világa – Nagy László bartóki szintéziséhez. *Alföld*, 1992/8, 37.

összetettsége a József Attila-portréversben is felfedezhető. A „megváltatlan földi lét” feszültségét csak a megváltást nyújtó égi transzcendens sejtelve tudja feloldani. A József Attila-i szenvedéstörténetben a példázat és a megváltás keresztény motívumai a heroikus hős feltámadásának földi és égi, valós és transzcendens szintézisét sugallja. Nagy László József Attilához intézett fohászában felszólítja példaképét a feltámadásra, majd segítségért könyörög. A megváltás és példázat motívumai: „feltámadás, küzdés, kozmikusság, archaikus dimenzióival egybeszótt komplexitásában mutatják fel a virrasztó, a vigyázó ember heroikus képét a Nagy László-vers világrendjét egész költészetével és életével szervező József Attila alakjában”.¹³ Noha a vers nem vallásos, a szent-, a mártír- és a vértanúkép mellett a Megváltó szimbóluma is rámintázódik József Attila alakjára. A porté épp a vers szakrális szimbolikája miatt tekinthető modern himnusznak is: a költő a „Mindenség summáslegényének” vallja művészelődjét. A Nagy László-vers lírai alanya olyan válsághelyzetben van, akinek József Attila jelenti a hitet, a reményt, így a vers az egyes szám második személyű felszólító módú igék sürgetésével az imádkozó-könyörgő költői beszéd mód variánsait is megvalósítja.

„József Attila!
te add nekem a reményt,
mert nélküle
romlott a napvilág”

„Képzeletemre bízzál édes munkát”

„Segíts, hogy az emberárulók szutykát
erővel győzze a szív
szép szóval a száj!”

Többféle műfaj és azokhoz kapcsolódó költői beszéd módok/beszédaktusok szintéziseként is értelmezhető a költemény. A himnusz/óda emelkedett – magasztos gesztusa; a fohász/könyörgés/ima felszólítása és a sirató lamentációja is megfigyelhető. A Bartók-portréval ellentétben a lírai én egyes szám második személyben szólítja meg elődjét. A költői beszéd modalitásainak eltérő variánsait vizsgálva először a faggatás-kérdés-számonkérés („Miért játszott a szíved”, / „tudatod mért nyilalt?); majd az óhajtás („Csak szólhatnál, hogy érdemes!”); a parancs („Törd fel a törvényt”, „vedd fel kajla kalapod”, „nézz a szemembe”, „cáfold meg halálos logikád”); végül a kétségbeesett könyörgés („add nekem a reményt”, „bólints, hogy érdemes”, „Képzeletemre bízzál édes munkát”, „Segíts, hogy az emberárulók szutykát / erővel győzze a szív”) lírai szituációit képes a Nagy László-vers megszólaltatni. Ködöböcz Gábor szerint: „Nagy László

13 Jánosi, i. m. 331.

írta a legemlékezetesebb szépségű, leginkább ikonikusnak mondható portréverset, ami életútnak és költői pályának az összegzését szimultán végzi el. Ráadásul azzal a poétikai bravúrral, hogy a siratás, az ünneplés és a könyörgés beszédformáit egymásra rétegzetten jeleníti meg.”¹⁴ József Attila művészi-emberi portréjában a lírai én elődjének etikai-esztétikai nézeteivel, nyelvszemléletével úgy azonosul, hogy József Attila kései költészetének motívumait, intertextuális-stilisztikai transzformációit is beleszövi a versbe. Az *Eszméletből* ismert „törvény szövedéke” és más József Attila-i motívum is „felfeslik valahol”. Nagy László portréjában a játék, a mindenség, a törvény, a rejtelem, a fájdalom, a sík vidék és a szép szó metaforái indaként szövik át a vers szövevényes motívumhálóját. A József Attila-lírából ismert trópusok azonban új értelmet kapnak! József Attila felszólításai („A mindenséggel mérd magad” / „Játszani is engedj szép, komoly fiadat!”) „Miért játszott a szíved, te szerencsétlen?” számonkérő kérdésévé vagy a „Mindenség summáslegénye” metaforává transzformálódnak. József Attila kijelentése („csak a törvény a tiszta beszéd”) „Törd fel a törvényt!” felszólítással kap új értelmet. A tragikus létfilozófiai megállapítások („Nagyon fáj”, „Az ember végül homokos, / szomorú, vizes, síkra ér”) pedig tagadó-tiltó formában, vagyis ellentétes értelemben fogalmazódnak meg: „s végül már semmi se fáj”, „el ne jussak soha ama síkra”. A vers ontológiai-erkölcsfilozófiai mondanója – ellentétek, párhuzamok, felsorolások alakzataival – az emberi létezés tragikumának alapkérdéseit teszi fel. Az ellentétek gondolati párhuzamai – „kifúlva-kigyúlva”, „csontom-vérem”, „vicsorog-csikorog”, „ázni-fázni”, „te glóriás - te kintől bélyeges” – különös feszültségben tartják a költeményt. József Attila, „a nagy”, a „Mindenség summáslegénye”, „a vérszagú szörnyekkel” vitázó, a „glóriás”, a „kintől bélyeges” a küzdelmekkel teli élet, a megfeszített művészi akarat, a méltó emberi magatartás, az erkölcsi helytállás sorsszimbóluma. Nagy László József Attila-versének vitathatatlan értéke Vasy Gézáé idézve a „szép szó varázsos erejében”¹⁵ rejlik.

Nagy László portréversei olyan ars poetica érvényű önarcképek, amelyekben a művészi léthelyzet tragikuma, küldeteses sorsa a költői beszédmódok különböző változataiban jut kifejezésre. A portréversekre három idősík vetül: a jelen értékvesztett állapotában küzdő lírai én a múlt kulturális értékeibe kapaszkodva – a művészsors tragikus léttapasztalatával azonosulva – örökérvényű etikai igazságokat próbál felmutatni. A *Himnusz minden időben* kötet négy portréversében a művésztársait kereső költő: a gyémántokat izzó, „vaspálcás mesterlegény” Kis Ferencben; a sugár-erejű „elárvult aszkéta-mester” Csontváryban; a „Mindenség zenéjét” mérő Bartókban; a „glóriás”, a „kintől bélyeges” József

14 Kődöböcz Gábor: „Törd fel a törvényt, ne latold!” – Nagy László minőségeszménye a József Attila! című portrévers tükrében. *Vár*, 2015/3, 84.

15 Vasy Géza: Nagy László verse József Attiláról. In *Nagy László-tanulmányok*. Veszprém, 1993, Mikszáth Kiadó, 81.

Attilában találta meg szellemi-erkölcsi rokonait. A nemzeti és egyetemes kulturális értékekkel párbeszédet folytató Nagy László bartóki modellt megvalósító lírájából a kortársak közül talán Csoóri Sándor költészete kapta a legtöbb ihletet. Csoóri Nagy László portréverseiben az „újrakezdés makacs folytatását” látta. *Nagy László földi vonulása* című esszéjében így nyilatkozott: „Új ritmikájú Sárkányölő, mondja Bartókról, [...] amit szóról szóra visszafordíthatunk órá. Új nyelv, új ritmus, új gyöngédségek, dühök, fejforgatások a mindenségben, új képek, képzetek, amiket rá tudott kényszeríteni a világra. És új szemlélete a történelemnek is. [...] Nem korszakok időszerű drámája érdekli, hanem a megrugdalt csontok visszhangja, amely századok óta ismétlődik. [...] Hősei sem a történelmi cselekvés hősei; nem Dózsák, Rákócziak, Kossuthok, hanem a szellemi cselekvésé”¹⁶ Ady, Csontváry, Bartók és József Attila.

írás – színházi plakát (1984)

16 Csoóri Sándor: Nagy László földi vonulása. In *Égi és földi virágzás tükre – Kortársak Nagy Lászlóról*. Veszprém, 1985, MKKE, 159.